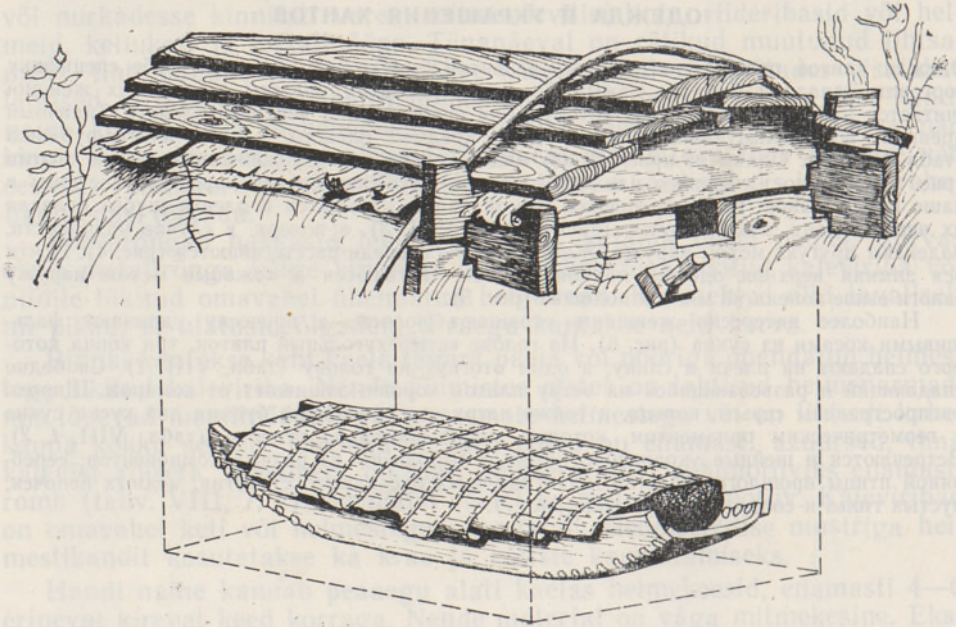
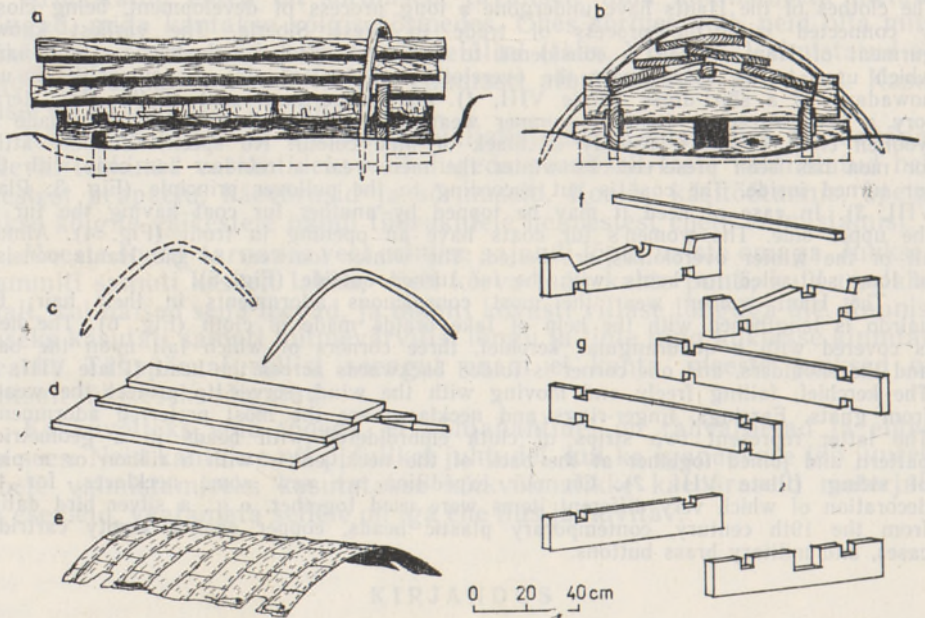

HANTIDE KULTUSEHITISED

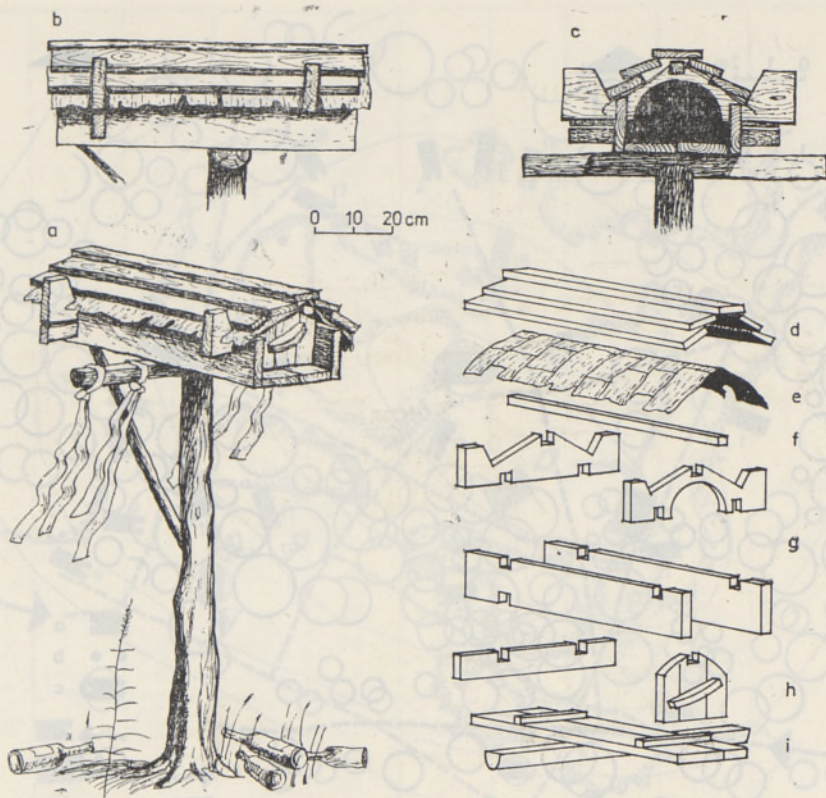
Kuigi hantide ümberasumisega suurematesse küladesse (eriti 1930-ndatel ja 1940-ndatel aastatel) ning uue elulaadi omaks võtmisega on paljud vanad külad ja rituaalidega seotud kultuskohad unustusse jäänud, õnnestus

Jooni. 1. Handi hauaehitis ja kirstuks kasutatud, mahasaetud otstega paat. Jamali Nee-
netsi auton. ringk., Surõskarõ raj., Ovgordi k. M. Zolgi joonistus 1979.

Joon. 2. Hauaehitise konstruktsioon: *a* külgvaade, *b* otsvaade, *c* katuse tugivitsad, *d* laudkatuse, *e* katusealune kasetõhütükkidest kokkuõmmeldud kate, *f* tugitala, *g* külje- ja otsalauad. M. Zolgi joonistus 1979.

Joon. 3. Sammasait, milles hoitakse ebaloomulikul teel surnud inimese hinge kehatavast nukku: *a* ura-ait, *b* külgvaade, *c* otsvaade, *d* laudkatus, *e* katusealune kasetohtükkidest kokkuõmmeldud kate, *f* tugitala, *g* külje- ja otsalauad, *h* luuk, *i* põhi ja risttugitala. Jamali Neenetsi auton. ringk., Surõskarõ raj., Ovgordi k. M. Zolgi joonistus 1979.

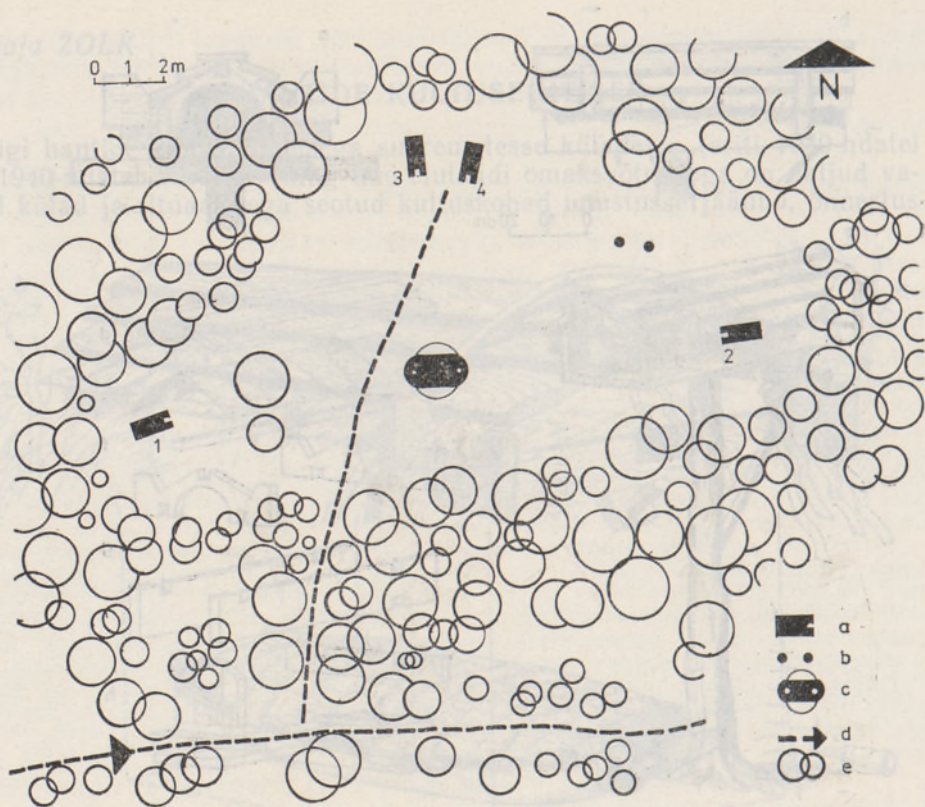
ekspeditsioonil Jamali Neenetsi autonoomse ringkonna Surõskarõ rajoonis tutvuda mõnedega neist ning koguda küllaltki huvitavat uurimismaterjali.

Hantide ja manside kultusehitised võib jaotada kalmistutele püstitatud hauaehitisteks ning ebaloomulikul teel surnud inimeste (uppunute, külmunute jne.) hinge kehatavate nukkude ja kultusesemete hoidmiseks ehitatud sammasaitadeks. Kõigi nende ühine tunnusjoon on veel tänapäevalgi elujõuline paganlike uskumuste peegeldumine materiaalses vormis.

Handi kalmistu asub tavaliselt külast eemal metsas, sageli teisel pool jõge või saarel. Matmiskohad paiknevad enam-vähem sirgete ridadena, igas reas sama perekonnanime kandnud. Veel 19. sajandi

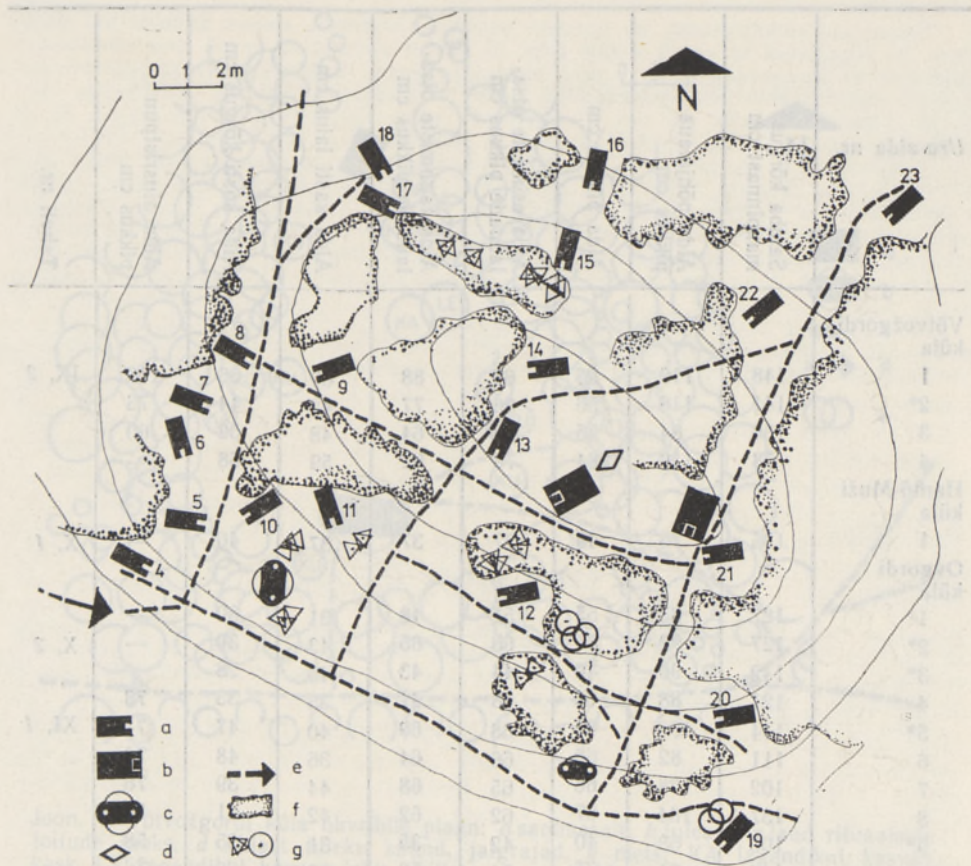
Joon. 4. Ura-nukk. M. Zolgi joonistus 1979.

Joon. 5. Votvožgordi ura-koha plaan: *a* ura-ait (aidas nr. 4 leitud šamaanitrumm), *b* kõdunenud aida sambad, *c* lõkkease, *d* külast tuleku suund, jalgrajad, *e* mets. Jamali Neenetsi auton. ringk., Surõškarõ raj., Votvožgordi k. M. Zolgi joonistus 1979.

lõpul maeti surnud paatides, kusjuures paat saeti orest lühemaks vastavalt surnu kasvule. Haud oli paarikümne sentimeetri sügavune, talvel asetati paat kasetohtu mähitud surnuga lihtsalt külmunud maale. Selle peale püstitati palkidest või laudadest madalat viilkatusega maja meenutav hauaehitis (*šopam*). Tänapäeval maetakse surnud sügavamatesse haudadesse ja harva paatides, kuid hauaehitiste kuju on säilinud, nende konstruktsioon järgib praegugi hantide traditsioonilist ristpalkehitist. Näiteks Ovgordi küla nii vanal kui ka uuel kalmistul on hauaehitiste seinad laudadest, nurgakonstruktsiooniks nn. saetud hambaga ristnurk. Katuseks kasutatakse alumisest, kasetohtutükkidest kokkuõmmeldud katted ja selle peal olevatest laudadest. Peaaegu kõik sellised ehitised on tugevdatud kahe poolkaarja tugivitsaga, mis on otsapidi maasse surutud (joon. 1, 2). Hauaehitise ühes otsas on lauaticiga suletav ava, mille kaudu antakse lahkunule mälestamise ajal toitu, tubakat, tikke, raha, naistele lõhnaõli jms. Hauaehitiste peale on visatud surnule kuulunud esemeid — põhjapõdrakelke, suuski, aere, toidunõusid, söögilaudu. Et lahkunu sõidud maapealses maailmas on sõidetud, siis on need esemedki kummuli pööratud, osaliselt lõhutud või mingil muul viisil kõlbmatuks muudetud.

Eelkirjeldatuga konstruktsioonilt sarnased, kuid palju väiksemad on rindakõrguselt mahasäetud kuusetüve otsa kinnitatud sammasaidad (*ura-hot*), milles hoitakse ebaloosulikul teel surnud inimeste hingi kehas-tavaid nukke (joon. 3, 4). Kohta, kus aidad asuvad, kutsutakse *ura-kohaks*. Seal on ka üks või mitu lõkkeaset, ehitiste avad on suunatud nende poole

Joon. 6. Ovgordi küla *ura*-koha plaan: *a* *ura*-ait (aidad nr. 1, 2, 3 asuvad lääne suunas 80 m kaugusel), *b* hauaehitis, *c* lõkkease, *d* kummulipööratud regi, *e* jõe äärest tuleku suund, jalgrajad, *f* võsa, *g* suured puud, mille okstel rippus riideribasid. Jamali Neenetsi auton. ringk., Surõškarõ raj., Ovgordi k. M. Zolgi joonistus 1979.

(joon. 5, 6). Ekspeditsioonil nähtud ja mõõdistatud *ura*-kohad ei olnud maha jäetud. Nad asuvad külast umbes kilomeetri kaugusel, tavaliselt väikesel lagendikul, kuhu viib vaevumärgatav rada. Ümberringi laiub taiga. Ovgordi küla *ura*-kohas vedeles kõikjal, eriti tuleasemete läheduses, tahmunud ämbreid ja tühje pudeleid, väiksemate puude latva oli torgatud hukkunud hingedele ohverdatud, kohapeal tapetud ja söödud põhjapötrade pealuid. Okstel rippus riideribasid (tahv. IX, I).

Et siinkäsitletu kohta ei ole ka üleliidulises erialases trükisõnas peaaegu üldse andmeid, on allpool toodud kõigi ekspeditsioonil avastatud *ura*-aitade mõõdud (vt. tabel).

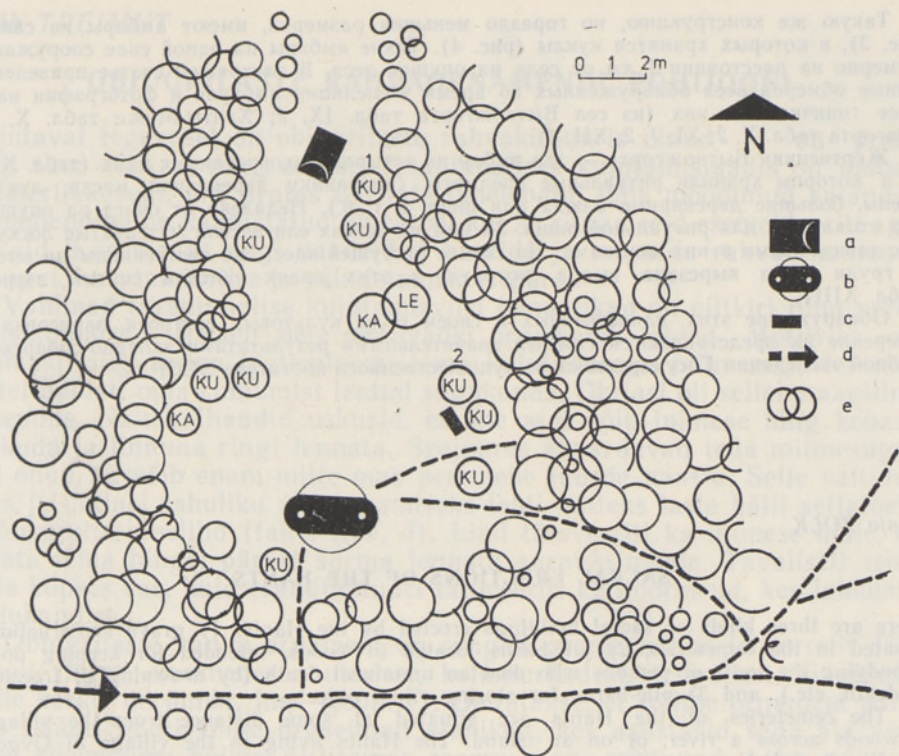
Rituaalsete esemete hoidmiseks ehitatud sammasaita nägid ekspeditsiooni liikmed Võtvožgordi küla lähedal asuva ohvrihie lagendiku põhjarservas (joon. 7). Selles neljale maast väljajuuritud kännule toetavas ehitises oli poolik puust mask, vibu nooltega, suured puust toiduliivad jm. esemeid (tahv. XII, 2). Lagendiku lõunaserval asus tulease, idaserval laud rituaalsete söömaaegade tarvis. Laua taga kasvava kuuse okstel rippus riideribasid, mille otstesse oli sõlmitud münte. Lagendiku kirdeserval kasvava lehise tüvesse oli rinnakõrgusele lõigatud neis paigus arvatavasti pühaks loomaks peetava saarma kujutis (tahv. XIII). Kuigi sammasaita

Ura-aida nr.	Samba kõrgus maapinnast cm	Aida põhjalaua pikkus cm	Aida pikkus cm	Aida esimeste otsa- laudade pikkus cm	Aida tagumiste otsa- laudade pikkus cm	Aida kasti laius cm	Aida kasti kõrgus cm	Aida alusrisipuu pikkus cm	Tahvli nr.
Võtvožgordi küla									
1	148	110	96	69	88	69	66	112	IX, 2
2*	141	116	56	66	77	42	44	73	
3	136	84	55	68	64	48	52	60	
4	73	119	84	78	92	59	68	—	
Hantõ-Muži küla									
1	135	73	49	37	37	37	46	—	X, 1
Ovgordi küla									
1*	127	83	55	51	48	31	30	—	X, 2
2*	127	99	81	68	65	43	30	—	
3*	142	90	40	44	43	40	28	—	XI, 1
4	121	88	69	48	47	35	33	73	
5*	144	106	87	68	69	40	47	74	
6	111	82	60	66	64	36	48	76	
7	102	128	66	65	68	44	39	76	
8	137	104	67	62	62	42	41	80	
9*	106	68	40	42	35	31	35	58	
10*	148	91	75	54	50	42	36	76	
11*	137	89	64	47	48	38	39	61	
12*	128	109	61	64	71	41	44	119	
13	141	95	62	63	64	41	45	97	XI, 2
14*	126	124	68	58	62	38	42	75	
15*	129	82	54	56	61	33	33	59	XI, 2
16*	149	125	71	86	56	43	41	78	
17	95	114	76	93	87	51	37	88	XII, 1
18	150	101	50	81	82	43	40	110	
19*	133	123	68	80	71	42	38	69	
20*	126	96	72	65	69	45	39	94	
21	120	101	56	63	59	35	25	102	
22	126	101	61	64	60	40	37	63	
23	116	83	53	36	67	36	37	—	

* Tärniga märgitud aitades olid nukud.

oli veel üsna hiljuti parandatud, ei olnud ohvrihiies sel suvel arvatavasti veel rituaalseid toiminguid peetud, sest söed lõkkeasemel polnud värsked ja rohigi lagendikul oli tallamata.

Vanad tavad hakkavad üha rohkem unustusehõlma vajuma. Ainult vähestes keskustest kaugetes handi küldes peavad vanemad inimesed neist veel mõningal määral kinni. Sellepärast võib nende ainulaadsete kultusehitiste avastamist, joonistamist ja mõõdistamist pidada ENSV Riikliku Kunstiinstituudi Lääne-Siberi õppeekspeitsiooni kõige suuremaks tulemuseks.

Joon. 7. Vötvožgordi küla ohvrihiie plaan: *a* sammasait, *b* tulease, *c* laud rituaalsete toitude jaoks, *d* külast tuleku suund, jalgrajad, *e* mets; KA legendikul kasvav kask, LE legendikul kasvav lehis, millesse on rinnakõrgusele lõigatud saarmakujutis, KU legendikul kasvav kuusk; 1 kuuse lõunaküljel 2 m kõrgusel 8 puulusikat, idaküljel 2 lusikat ja 3 tühja pudelit, 2 kuuse alumistel okstel ja maas põdrasarved. Jamali Neenetsi auton. ringk., Surõškarõ raj., Vötvožgordi k. M. Zolgi joonistus 1979.

KIRJANDUS

- Karjalainen, K. F. Die Religion der Jugra-Völker. — Rmt.: Folklor Fellows Communications, 41. Porvoo, 1921.
 Põllu, K. Obiugrilaste uskumused. — Eesti Loodus, 1980, nr. 3.
 Hoppál, M. Samanismi ja uralilaisten kansojen uskomusmaailma. — Rmt.: Suomalais-ugrilaiset. Pieksämäki, 1975.

Maая ЦОЛК

КУЛЬТОВЫЕ ПОСТРОЙКИ ХАНТОВ

Культовые постройки хантов бывают трех типов: надгробные на кладбищах, амбары на сваях в тайге для хранения кукол, олицетворяющих души людей, умерших неестественной смертью (утонувших, замерших и т. д.), и амбары для хранения культовых предметов.

Кладбища хантов находятся на удалении от сел в лесу, за речкой или на острове. Ханты из села Овгорта Ямало-Ненецкого АО еще и в наши дни сооружают надгробные постройки, напоминающие дом (рис. 1, 2), на одной стороне которой оставляют отверстие, которое закрывают дощечкой; через него во время поминок усопшему кладут пищу, табак, спички, деньги, духи (женщинам) и т. д.

Такую же конструкцию, но гораздо меньших размеров, имеют амбары на сваях (рис. 3), в которых хранятся куклы (рис. 4). Такие амбары на одной свае сооружают примерно на расстоянии 1 км от села на опушке леса. В настоящей статье приведены данные обмеров всех обнаруженных во время экспедиции амбаров и фотографии наиболее типичных из них (из сел Вытвозгорта табл. IX, 2; Ханты-Муши табл. X, 1; и Овгорта табл. X, 2; XI, 1, 2; XII, 1).

Жертвенник Вытвозгорта — это амбар на четырех выкорчеванных пнях (табл. XII, 2), в котором хранили ритуальные предметы (половинку деревянной маски, лук и стрелы, большие деревянные блюда для пищи и т. п.). Недалеко от очага на опушке леса стоял стол для ритуальной пищи. За ним на ветках ели висели матерчатые лоскутки с завязанными в них монетами. На стволе растущей здесь же лиственницы на высоте груди была вырезана выдра, которую в этих краях считали святым зверем (табл. XIII).

Обнаружение этих, единственных в своем роде, культовых построек, зарисовка и измерение их представляются самыми значительными результатами западно-сибирской учебной экспедиции Государственного художественного института ЭССР.

Maaja ZOLK

SACRAL ERECTIONS OF THE HANTS

There are three kinds of sacral buildings erected by the Hants: 1) grave constructions situated in the cemeteries, 2) pile-barns located in woods, intended for keeping dolls embodying the souls of persons who died an unnatural death (by drowning or freezing to death, etc.), and 3) pile-barns for storing ritual objects.

The cemeteries of the Hants are situated at some distance from the village, in woods across a river, or on an island. The Hants living in the village of Ovgort (in the Yamal Nenets autonomous territory) still erect house-like structures on the graves of their deceased ones (Figs 1, 2). One end of the erection is provided with an opening that can be closed with a piece of boarding: through the opening, on commemoration days, the dead are given food, tobacco, matches, money, etc., while the deceased women get scent and other offerings.

Of the same construction, but much smaller, are the pile-barns for storing dolls embodying those who died an unnatural death (Figs 3, 4). Attached to a single post, those structures are built in a small glade in the wood at about a kilometre's distance from the village. The author presents the measurements of all the pile-barns detected on the expedition, as well as the photos of the most typical ones (near the villages of Vytvozhgort (Plate IX, 2), Hanty-Muzhi (Plate X, 1) and Ovgort (Plates X, 2; XI, 1, 2; XII, 1)).

In the sacred grove near the village of Vytvozhgort there is a pile-barn erected on four uprooted tree-stumps (Plate XII, 2); it has been built for holding sacral objects (including a wooden mask, a bow with arrows, big dishes for food, etc.). Near the fire-place there stands a table for food. From the branches of a tree growing behind the table, there are suspended strips of cloth with coins knotted into the corners. In the stem of a larch growing nearby, at breast height, one can see a carving representing an otter (Plate XIII), which is considered a holy animal by the local Hants.

The discovery of those unique sacral constructions as well as their sketching and measuring may be considered the most important achievement of the expedition to West-Siberia.